

Mirka Korhola

ARVIO:

Tapani Kilpeläinen: *Silmät ilman kasvoja. Kauhun filosofiana.*
Niin&Näin 2015.

Tapani Kilpeläisen teoksen ydin on kysymys tietoisuudesta, joka osoittautuu myös kauhukokemuksen ytimeksi. Inhimillinen tietoisuus tuottaa varsinaisen kauhun, vaikka pelko voisikin olla vaistonvaraista. Kilpeläisen lähestymistapa kauhuun ei ole (lukijan onneksi) kirjallisuushistoriallinen, psykoanalyttinen tai genreteoreettinen, vaan eettis-filosofinen ja sellaisena äärimmäisen kiinnostava. Se vie huomion sinne, missä kokemus ja kirjallisuus syntyvät, ja vaikkei Kilpeläinen siitä puhukaan, on hänen teoksensa ajatuksia herättävä ja innostava myös kirjoittajan näkökulmasta. Minusta Kilpeläisen teos on omiaan syventämään ymmärrystämme paitsi kauhun lukijoina, myös sen kirjoittajina.

Alkajaisiksi Kilpeläinen jakaa kauhun turvalliseen ja paranoiidiin, ja näistä paranoiidi on juuri sellaista kauhua, joka tuomitsee kokijansa loputtomaan ajatteluun. Siinä tietoisuuden aikaansaannokset kuten seksuaalinen normi, yhteiskuntajärjestys ja käsitys mielenterveydestä muuttuvat epäilyttäväksi, vieraksi ja vaaralliseksi. Paranoiidi kauhu ei myöskään tuo helpotusta loppuratkaisun muodossa. Koska tietoisuus joutuu koetukselle sekä henkilöhahmojen että lukijan (ja väittäisin että myös kirjoittajan) tasolla, ei

ole mielekästä määrittää kauhua vain sen herättämän tunteen perusteella, niin kuin kauhua luokiteltaessa on ollut tapana tehdä. Tunnepitoinen reagoiminen kauhuun ja sen sisältämään pessimismiin ylipäätään vaikuttaa kirjoittajan mukaan filosofisessa mielessä turhalta: ”Jos asiat ovat huonosti, ne ovat huonosti. Ne eivät muutu huonoiksi siksi, että joku toteaa tilanteen.” Tässä mielessä Kilpeläinen katsookin kirjansa olevan pessimistisen filosofiaperinteen perillinen.

Koska kauhu on yhteydessä tietoisuuteen, se on tavalla tai toisella yhteydessä myös etiikkaan ja eettiset kysymykset nousevatkin Kilpeläisen teoksessa moneen kertaan esille. Moraalinen kauhu onkin yksi kauhun perusmuodoista, sanoo Kilpeläinen. Yksinkertaisimmillaan tämä tarkoittaa juonenrakentamisen tasolla sitä, että ”[y]ksilö kuvittelee olevansa jotakin, mutta paljastuu toisenlaiseksi kuin oli luullut”. Esimerkiksi Oidipus tekee parhaansa välttääkseen isänsä murhan ja äitiinsä sekaantumisen, mutta hänen kykynsä välttää nämä tapahtumat ovat riittämättömiä. Moraalinen kauhu kasvaa sitä mukaa, kun päähenkilön taito hallita omaa elämäänsä vähenee. Kilpeläinen peilaa ajatuksiaan usein Paul Santilliin, jonka mukaan ”[k]auhu herää, kun ihminen kohtaa maailmassa olemisessaan tason, jota ei voi laskea kulttuurin piiriin mutta joka on olemassaolossa aina läsnä [...]”. Tämän ajatuksen kehittäminen ja inhimillisen tietoisuuden rajojen etsintä on mielestäni kirjan parasta antia.

Kilpeläinen huomauttaa osuvasti:

Valmiiksi pyykättyyn hierarkiaan perustuvat selitykset, joiden mukaan kaubun leimaama maailmankokemus olisi muita syvempi tai aidompi, eivät kelpaa, ellei pystytä osoittamaan,

miksi kauhukokemus todella olisi syvempi tai aidompi, ja se puolestaan edellyttäisi, että erilaiset eksistentiaaliset kokemukset voitaisiin panna arvojärjestykseen muutoin kuin mielivaltaisin perustein. (Kilpeläinen 2015, 34.)

On siis tärkeää, että on olemassa muutakin kuin kauhukokemusta ja –kirjallisuutta, sillä kauhukin on suhteellista. Se on kauhua vain suhteessa johonkin muuhun: ”[...] outo on olemassa vain tutuksi myönnetyn rinnalla.” Minusta lukijana, kokijana ja kirjoittajana tuntuu selvältä, että kulttuurin ja kielen ulkopuolelle jää aina väistämättä jotakin. Tietyt kokemukset tuntuvat olevan samanaikaisesti sekä totta että epätotta: totta kokemuksen tasolla, mutta epätotta siksi, ettei kielestä tai kulttuurista löydy niille vastinetta.

Mielenkiintoista on se, miten Kilpeläinen muotoilee ajatusta maailmasta ilman meitä. Kauhua herättää maailma, jonka ihminen ymmärtää olevan olemassa ilman häntäkin, maailma, joka on jollakin tavalla ei-inhimillinen. Tämä on juuri kokemusta siitä, mitä jää inhimillisen kulttuurin ulkopuolelle. Kauhulla on oma, usein helposti tunnistettava ja vakiintunut kuvastonsa, jonka avulla se yrittää kuvata tätä sanatonta ulottuvuutta.

Kilpeläisen mukaan kauhu on filosofisimmillaan ehkä juuri siksi, ettei se vaikuta kovin filosofiselta. Kauhu on usein kaavamaisista ja näkökulmaltaan suppeaa, mutta silti se nostaa esille ongelmatilanteita, joille pitäisi tehdä jotakin. Kilpeläinen katsoo, että nämä ongelmat ovat yhteiskunnallisia ja filosofisia kysymyksiä, ja että kauhufiktio kaavamaisuus pyrkii paljastamaan maailman kaavamaisuuden eikä yksilön tukahdutettua viettienergiaa kuten psykoanalyttinen suuntaus tulkitsee.

Psykoanalyttiset kauhutulkinnat joutuvat pimeine haluineen Kilpeläisen kritisoitaviksi, koska tiedostamattoman käsite sinänsä on ongelmallinen. Tiedostamaton on lopulta kulttuurinen rakennelma, ja se sisältää kulttuurin sinne asettamia oletuksia: ”Toiseus voidaan tietenkin ottaa annettuna, mutta ehdotonta toiseutta ei voi olla olemassa, tai jos se todella on ehdottoman toista, siitä ei voida tietää mitään.” Psykologisten näkökulmien korostaminen kauhun kirjoittamisessa ja lukemisessa siirtää mielenkiinnon pois kauhun taiteellisista, eettisistä ja yhteiskunnallisista ulottuvuuksista. Saman voivat tehdä myös ylilyönnit kauhun vertauskuvallisessa tulkinnassa.

Kauhua on mahdollista tulkita vertauskuvallisestikin, esimerkiksi Karl Marx on käyttänyt vampyyria kuvaamaan ihmisten välisiä valtasuhteita *Pääoma*-teoksessaan. Kuitenkin sellaisten kauhuklassikoiden kuten Bram Stokerin *Draculan* ”ympäriille on kasvanut allegoristen ja symbolisten tulkintojen räme”. Kilpeläisen mukaan ”[v]ampyyri on metafora koska siitä tehdään metafora: teksti ei enää kerro ensisijaisesti itsestään”. Oletus syvätason olemassaolosta on kuitenkin syntynyt jo valistuksen aikana, koska luonnon-tiede ei tunnusta vampyyria todelliseksi.

Edellä mainitusta syystä minustakin on mielenkiintoisempaa tutkia kauhua filosofian tai kirjoittamisen näkökulmasta kuin aina vain tekstianalyysin lähtökohdista käsin. Kuten Kilpeläinen asian muotoilee: on mielekkäämpää etsiä kysymyksiä kuin vastauksia. Tähän liittyy myös se, että filosofian ja varsinkin kirjoittamisen tutkimuksen kohteena on enemmän prosessi kuin lopputulos.

Vaikka Kilpeläinen kyseenalaistaakin tunteeseen pohjautuvan genremäärittelyn, hän käyttää paljon sivutilaa ja läh-

teitä pohtiessaan sitä, miten kauhu vaikuttaa lukijaansa ja mikä siinä kiehtoo ja koskettaa näiden lähteiden mukaan ja miksi nämä lähteet vievät harhapoluille. Noël Carrol kauhun paradokseineen tuntuu olevan Kilpeläisen pääasiallisena silmätikkuna. Kauhun paradoksi tarkoittaa sitä, että kauhu on toisaalta inhottavaa ja toisaalta vetovoimaista. Kilpeläinen huomaa paradoksin sisältävän sellaisen oletuksen, että kaikki kokisivat kauhun aiheuttamat fysiologiset reaktiot samanlaisina: ”Kun kysytään, miksi kauhua harrastetaan, on myös kysyttävä, mitä oletetaan, kun vastauksia etsitään.”

Toisaalta, kahlatessaan tämän loputtomalta tuntuvan ajattelijajoukon vieläkin loputtomammilta tuntuvien ajatusten virrassa (vastavirtaan tietenkin) Kilpeläinen virittää jännitettä kuin kauhuromaania kirjoitettaessa: mihin ihmeeseen tämä kaikki oikein johtaakaan? Joskus teoreettinen ajatustenvaihto on jo sinällään riittävää synnyttämään lukijassa piinaavaa kauhuntunnetta. Onneksi löytyy sellaisiakin ajattelijointa, joita Kilpeläinen löytää oman ajattelunsa tueksi, ajattelun, joka tavalla tai toisella heilahtaa sivuun ihmiskeskeisyydestä. Ehkä taiteen tai varsinkaan spekulatiivisen fiktion tarkoitus ei ole pystyttää suojamuureja inhimillisen mukavuusalueen ympärille tai keskittyä pelkäämään inhimilliseen kokemukseen ja olemassaoloon.

Silmät ilman kasvoja -teoksen mielenkiintoisuus johtuu mitä suurimmassa määrin sen eettis-esteettisestä näkökulmasta:

Kun ihminen törmää hirviöön, joka seisoo hänen päämääriensä tiellä, hän näkee eettisesti ja esteettisesti vastanmielisen olennon. Kun hirviö törmää ihmiseen, se saattaa nähdä eetti-

sesti ja esteettisesti vastenmielisen olennon. Ja se saattaa olla oikeassa. (Kilpeläinen 2015, 74.)

On hieman mielenkiinnostonta seurata, kun kirjoittaja mittelee erilaisten kauhutunteilijoiden kanssa, tai niiden kanssa, jotka mieltävät kauhun vellovaksi viettimereksi ihmisen ytimessä. Tai varsinkaan niiden kanssa, jotka pyrkivät selvittämään mitä voi tai ei voi olla olemassa. Mielenkiintoinen sen sijaan on näkemys, jonka mukaan kauhun hirviö on esteettinen ja samalla eettinen keino haastaa luonnollisiksi väitetyt kulttuuriset kategoriat. Tämä on kauheaa siksi, ettei ihmisen pyrkimyksien esteenä olevaa hirviötä voi tuomita pahaksi, koska valmista moraalikehystä hirviölle ei ole. Tulkitsen tämän johtuvan siitä, ettei tiedetä, valitseeeko hirviö tekonsa vai ei, jolloin ei tiedetä, onko hirviö tietoisesti eli syyntakeellisesti väkivaltainen vai ei. Kilpeläinen toteaa, että ”[m]aailma ilman moraalialia on maailma ilman meitä”, mikä ei silti tarkoittane, ettei se olisi ihmisten maailma.

Kilpeläisen kauhunäkemyksen voisi tulkita seuraavasti: kauhu on ihmisen suhdetta itseensä ja maailmaan, sekä sitä, että jotain ratkaisevaa noista suhteista puuttuu. Kun maailma alkaa tuntua vieraalta (unheimlich), on ihminen silloin ilman sitä maailmaa, johon hän on tottunut. Toisaalta ihmiselle saattaa valjeta, kuten H. P. Lovecraftin tarinoissa, että hän on valloittanut ympäristönsä vain pinta-puolisesti. On mahdollista, että luonnossa piilee voimia, jotka pystyvät tuhoamaan ihmislajin. Kilpeläisen mukaan ”ihminen on yhtä aikaa oman kauhunsa syy ja kohde”.

Kilpeläinen myös toteaa Dylan Triggsiin vedoten, että ihminen tulisi toimeen ilman itseään, siis ihmiskeho toimisi

ilman minuutta samalla tavoin, kun on olemassa historia ennen nykyhetkeä. Kehkeytyminen ihmisyksilöksi tai ihmislajiksi vaatii erontekoa inhimilliseen ja ei-inhimilliseen:

Jotta ihmisyksilö voisi olla olemassa, tarvitaan ensin jotakin persoonatonta ja elävää eli elävä ruumis. Trigg tunnistaa tilanteesta paradoksin: yhtäältä ruumis mahdollistaa ihmisen henkilökohtaisen kokemuksen toimimalla kaiken subjektiivisen kokemuksen viitepisteenä, mutta toisaalta ruumis edeltää subjektia ja on niin ollen ubka sille. (Kilpeläinen 2015, 139.)

Jos ajatellaan, että ihmisen ero muihin eläviin olentoihin nähden on jokseenkin keinotekoinen, silloin ero on keinotekoinen myös suhteessa mahdollisiin olentoihin esimerkiksi ulkoavaruuden olentoihin tai kauhun mielikuvitusolentoihin. Vielä pidemmälle vietyinä elämän ero kuolemaan nähden on keinotekoinen, koska elämään on jo valmiiksi sisältyneenä kuolema.

Zombiapokalypsin, siis maailmanlopun aikainen tai sen jälkeinen maailma on maailma ilman ”meitä”, meitä jotka huolehtisimme toinen toisistamme. Se, että maailma on vihamielinen ihmistä kohtaan, on Kilpeläisen mukaan yksi kauhutaiteen lähtökohdista. Vahvasti poissaolevan oloinen zombi on tavallaan vailla itseään, vieraantunut sekä itsestään että ympäristöstään. Zombi onkin toisinaan luettu vampyyrin tavoin kapitalismin aiheuttaman vieraantumisen tuotteeksi. Kilpeläinen kuitenkin huomauttaa: ”Myös zombeja on tulkittu muistamatta, että zombi on ensisijaisesti zombi, ei raunioitumista, sosiaaliluokka tai poliittisesti korrekki väkivallankohde.” Lajityyppiin kuuluu, että ne, jotka pyrkivät selviytymään zombiepidemiasta, ovat suu-

rempi uhka itselleen kuin varsinaiset zombit. Vihamielises-
sä maailmassa zombit vihaavat ihmisiä ja ihmiset zombeja,
ehkäpä myös ihmiset toinen toistaan ja itseään.

Minusta zombi on eräänlainen filosofinen hämmennyk-
sen aiheuttaja, joukko kysymyksiä vailla vastauksia, joukko
toisiinsa yhdistyneitä eroja. Zombi on ihminen ja epäihmi-
nen, samanaikaisesti elävä ja kuollut. Zombi käyttää ravin-
nokseen toisia eläviä olentoja ja on taipuvainen vihamie-
lisyyteen. Herää väkisinkin kysymys, millä tavoin zombi
eroaa ihmisestä.

Lopuksi Kilpeläinen ottaa esille sen, ettei kauhussa kau-
histuttavinta ole kuolema, vaan olemisen merkityksettö-
myyden mahdollisuus. Merkityksettömyys, Emmanuel
Levinasin filosofiaa kehitellen, on jotakin kuolematonta:
”Kansanmurhan tapaisten hirmutekojen analysoimiseen ja
tuomitsemiseen on olemassa olletikin riittämätön viiteke-
hys, mutta merkityksettömyydelle ei mahda mitään.” Toi-
saalta kuolema on kauhea, koska se on uhka identiteetille.
Vaikka ihmisen minuus olisikin mielikuvituksen ja keino-
tekoisten erojen tuotetta, on minuuden menettämiseen
kohdistuva tuska kuitenkin todellista. Tämä johtaa siihen,
mistä Kilpeläinen lähti alun perin liikkeelle, eli kauhusta
inhimillisen tietoisuuden tuotteena. Tästä johtuen kauhu
kytkeytyy myös ihmisen pyrkimykseen päästä eroon kau-
hua tuottavasta tietoisuudestaan. Ja se kytkeytyy tietoisuu-
den kykyyn ymmärtää, että myös tietoisuuden ulkopuolel-
la on jotain.

SCRIPTUM Publications of Writing Research is a refereed, open access publisher of scholarly articles in Creative Writing Studies. Articles or monographs will be published in Finnish or in English. The Publisher is Jyväskylä University Department of Arts and Culture Studies.

THE EDITORIAL BOARD OF SCRIPTUM

Vasilis Papageorgiou, Prof. Linneus University Comparative Literature, Creative Writing and theory

Juhani Ihanus, Docent, University of Helsinki, poetry therapy

Orhan Kipcak, Prof. FH Joanneum, University of Applied Sciences, Garz. Media studies

Päivi Kosonen, Docent, University of Turku, autobiographical studies

Johanna Pentikäinen, PhD. University of Helsinki, pedagogy of creative writing, artistic research of literature

Jarmo Valkola, Prof. University of Tallin, Media writing and adaptation studies

Editor-in-Chief:

Risto Niemi-Pynttari, Docent, University of Jyväskylä, Poetics and social media writing

creativewritingstudies@jyu.fi